

**OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARININ İSTANBUL PARA VAKIFLARINA
ETKİLERİ (1693-1697) ***

Mehmet YILDIRIM¹

Tiğınçe OKTAR²

Öz

Vakıflar, Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve içtimai hayatında etkin rol oynamıştır. Vakıfların özellikle iktisadi yapıdaki etkileri bir finansman kurumu olan para vakıflarının yaygınlaşmasıyla artmıştır. Toplumun muhtelif kesimlerinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan para vakıfları, iktisadi yönleriyle öne çıkan kurumlar olmuşlardır.

Bu çalışmada; İstanbul Şer'iyeye sicillerine kayıtlı para vakıflarının muhasebe kayıtları incelenmiş olup, Osmanlı-Avusturya savaşlarının son dönemlerinde,1693-1697 yılları arasında İstanbul'da faaliyette bulunan vakıfların gerçekleştirdikleri kredi işlemleri ve içtimai hizmetleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte savaş döneminde ve öncesinde İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren vakıfların muhasebe kayıtlarındaki veriler karşılaştırılmıştır. Elde edilen veriler, dönemin sosyoekonomik yapısı da göz önünde bulundurularak, tespit ve değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bu çerçevede; Osmanlı-Avusturya savaşlarının para vakıflarının mali durumları, iktisadi faaliyetleri ve içtimai hizmetleri üzerinde ciddi bir etkisinin olmadığı; vakıfların faaliyetlerini aksatmadan sürdürdükleri tespit edilmiştir. Bu durum, Osmanlı ekonomik yapısında para vakıflarının sağlam ve köklü temellere dayandığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vakıflar, Para Vakıfları, Muhasebe Kayıtları, Osmanlı-Avusturya Savaşları

Jel Kodları: N30, N40, N90

**THE EFFECTS OF THE OTTOMAN-AUSTRIAN WARS ON ISTANBUL CASH WAQFS
(1693-1697)**

Abstract

Waqfs played an active role in the economic and social life of the Ottoman Empire. The effects of waqfs, especially in the economic structure, have increased with the spread of cash waqfs, which are a financial

* Bu çalışma, "İstanbul Şer'iyeye Sicillerinde 20 No'lu Muhasebe Defterine Göre Para Vakıfları (1693-1697)" adlı yayınlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

¹Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, E-posta: mehm3tyldrm@gmail.com, [ORCID: 0000-0002-7156-3025](https://orcid.org/0000-0002-7156-3025)

² Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, E-posta: oktar@marmara.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-1719-277X](https://orcid.org/0000-0002-1719-277X)

institution. Cash waqfs, which were established to meet the credit needs of various segments of the society, have become prominent institutions with their economic aspects.

In this study, the accounting records of the cash waqfs registered in the Istanbul Shari records were examined, and information was given about the credit transactions and social services of the waqfs that continued their activities in Istanbul between 1693 and 1697, in the last periods of the Ottoman-Austrian wars. In addition, have been compared. the data in the accounting records of the waqfs that continued their activities during and before the war in Istanbul. The obtained data were subjected to determinations and evaluations, taking into account the socioeconomic structure of the period. In this context; The Ottoman-Austrian wars did not have a serious effect on the financial situation, economic activities and social services of the cash waqfs, It has been determined that waqfs continue their activities without interruption. This situation reveals that cash waqfs were based on solid and well-established foundations in the Ottoman economic structure.

Keywords: Waqfs, Cash Waqfs, Accounting records, Ottoman-Austrian Wars

Jel Classification: N30, N40, N90

GİRİŞ

Vakıflar, Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve içtimai yapısının üç temel unsurundan biridir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde iktisadi ve içtimai alanlardaki birçok kamusal hizmet vakıflar tarafından yürütülmüştür. Örneğin; sağlık, eğitim, bayındırlık, sosyal yardım, dini hizmetler gibi pek çok faaliyet vakıflarca finanse edilmiştir. Zamanla faaliyet alanları genişleyen vakıfların bir türü olan para vakıfları, toplumun muhtelif kesimlerinin finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere, XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Özü itibariyle Osmanlı ekonomik sisteminde yeni bir finansman kurumu olan para vakıfları, sadece bireylerin kredi taleplerini karşılamakla kalmamış; aynı zamanda toplumun bütününe ilgilendiren kamusal hizmetleri de yürütmüşlerdir. Bu çerçevede, vakfedilen paraların işletilmesi sonucu elde edilen gelirler; cami, medrese, hastane, kütüphane, yol, çeşme gibi yapıların inşasına tahsis edilmiştir.

Bunların yanı sıra Osmanlı toplumunun önemli bir yapıtaşı olan para vakıfları, iktisat tarihçilerinin ilgisini çeken bir konu olmuştur. Literatür incelendiğinde, para vakıfları konusunu ele alan çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların çoğunluğu, para vakıflarının sadece genel hatlarıyla ele alındığı teorik çalışmalardır. Bu şekilde, vakıfların iktisadi faaliyetlerini ve içtimai hizmetlerini vakfiyelerden veya genel anlatılardan yola çıkarak tespit etmek yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle; para vakıflarının mali yapılarının, iktisadi faaliyetlerinin ve içtimai hizmetlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için vakıf muhasebe defterlerinin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu durumdan dolayı; vakıfların uygulama sahasındaki işleyişlerinin kapsamlı biçimde kaydedildiği vakıf muhasebe defterleri, bu çalışmada birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın ana kaynağını İstanbul Şer'iyeye sicillerinde yer alan 20 No'lu vakıf muhasebe defteri oluşturmuştur.

Bu çalışmanın amacı; XVII. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan Osmanlı-Avusturya savaşlarının, 1693-1697 yılları arasında İstanbul’da faaliyette bulunan para vakıflarının mali yapıları üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için sadece savaş yıllarında İstanbul’da faaliyette bulunan vakıfların muhasebe kayıtlarını incelemek yeterli olmayacaktır. Bu nedenle, savaş öncesi ve savaş döneminde İstanbul’da faaliyetlerini sürdüren 76 vakfın muhasebe kayıtlarındaki veriler karşılaştırılmıştır. Bunların yanı sıra savaş yıllarında faaliyette bulunan vakıfların iktisadi faaliyetlerinin ve içtimai hizmetlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bakış açısıyla, bahsi geçen savaşların vakıflar üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

1.VAKFIN TANIMI VE MAHİYETİ

Vakıf kelimesi, çeşitli ifadelerle tarif edilmiştir. Kelime olarak “*durmak, durdurmak, alıkoymak*” anlamlarına gelen vakıf; terim olarak “*Bir malın mâliki tarafından dinî, içtimâî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi...*” şeklinde tanımlanmaktadır. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise vakfi “*Menfaati insanlara ait olmak üzere mülk bir aynı Allah’ın mülkü olarak temlik ve temellükten ebediyen alıkoyma*” şeklinde tanımlamışlardır (Günay, 2012: 475-476). Vakıflar, genel olarak kişilerin sosyal fayda sağlamak amacıyla kendi mülkiyetlerinde olan menkul ya da gayrimenkullerini toplumsal hizmetlere tahsis ettiği kurumlardır (Ünal, 1998: 227).

Vakıf kelimesinin Kuran’da geçmemesi, vakfın kökeni hakkında birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ancak Kuran’da vakfın kurulmasına vesile olacak bazı ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelerin başında “*Allah yolunda mal harcamak...*” (Bakara 2/95, 261), “*İyilik yapmak, yardımlaşmak...*” (Mâide 5/2), “*Hayır ve iyilik yapmakta yarışmak...*” (Bakara 2/148; Âl-i İmrân 2/114)” gelmektedir (Günay, 2012: 479). Kuran’da geçen bu ifadeler, vakıf kurumunun ortaya çıkmasının sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Vakıf kurumunun ortaya çıkmasının diğer bir nedeni ise “*sadaka-i cariye*”³ düşüncesidir. Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin rivayet ettikleri bir hadiste “*Âdemoğlu öldüğü zaman, amel defteri kapanır. Üç kimse bundan müstesnadır. Kesintisiz sadaka (sadaka-i câriye) meydana getirenler, topluma yararlı bir ilim (talebe/eser) bırakanlar ve kendisine hayır dua eden hayırlı çocuk yetiştirenler*”⁴ vakfetmenin önemine değinmişlerdir. Bu hadisten anlaşıldığı üzere, vakıf kurucuları vefatlarından sonra bile, kendilerine hayır dualarının edilmesi için vakıf kurmuş; vakfettikleri mevkuף vasıtasıyla cami, sebil, çeşme, köprü ve medrese gibi yapılar inşa etmişlerdir. Bu yapılardan insanlar istifade ettikçe, vakfi kuran kişi vefat etse bile hayır dualarını alabilecektir. Vakıfların kurulmasının temelinde yatan bu düşünce; insanlığa karşı iyilik, yardımlaşma, dayanışma, vicdani sorumluluk gibi manevi duyguları ilke edinmiş değerleri ortaya çıkarmaktadır

³Sadaka-i câriye: Sürekli sevaba vesile olan hayır-hasenattır. İnsanoğlu vefat ettikten sonra da amel defterine sevap yazdırmaya devam eden iyiliktir. Sadaka-i câriye bir hadiste “*İnsan ölünce, şu üç ameli dışında bütün amellerinin sevâbi kesilir: Sadaka-i câriye, kendisinden istifâde edilen ilim, arkasından duâ eden hayırlı evlât.*” olarak geçmektedir (Müslim, Vasiyye, 14; Tirmizî, Ahkâm, 36).

⁴Müslim, “Vasiyye”,14; Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 14; Nesâî, “Vesâyâ”, 8.

(Yediyıldız, 2012: 479). Bahsi geçen ifadeler, vakıfların toplumun istifadesine karşılıksız olarak sundukları mal veya hizmetlerle yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan sosyal güvenlik kurumu niteliğinde olduklarını ortaya koymaktadır (Akyıldız ve Abay, 2017: 143-144).

İslam'dan önce vakıflara benzeyen yapıların faaliyetlerini sürdürdükleri bilinmektedir. Bununla birlikte her toplumda var olan, insani ve dini gayelerle yapılan hizmetlere vakıf demek doğru değildir. Çünkü Türk-İslam medeniyetinde vakıflar, Allah'a yakınlaşmak veya rızasını kazanmak amacıyla kurulmuştur (Kurt, 2015: 1). Türk-İslam medeniyetinde önemli bir hayır kurumu olarak faaliyetlerini sürdüren vakıflar, VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar iktisadi ve içtimai alanlarda önemli roller üstlenmişlerdir. Türk-İslam devletlerinde gelişen vakıflar, Osmanlı Devleti'nde zirveye ulaşmıştır. Vakıflar; dini hizmetlerin görülmesi, fethedilen yerlerde Türk-İslam kültürünün yerleşmesi, muhtaç insanlara yardım, öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması gibi pek çok içtimai hizmeti yürütmüşlerdir (Halaçoğlu, 1984: 98). Bunların yanı sıra cami, okul, aşevi, çeşme, han, hamam, çarşı, hastane, kütüphane gibi toplumun temel unsurları olan kamusal yapılarda vakıflar vasıtasıyla inşa edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, vakıflar devletin yerine getirmekte yükümlü olduğu birçok kamusal hizmeti finanse etmiştir (Bayartan, 2018: 160-161; Türkoğlu, 2013: 188-189; Kayahan ve Görkaç, 2009: 214). Vakıfların bu hizmetleri ifa edebilmesi için öncelikle vakıf kuran kişi tarafından vakfın kuruluş amacı, gerçekleştireceği hizmetler gibi hususlar şahitler huzurunda beyan edilip vakfiyeye kaydedilirdi. Vakfiye, kadı tarafından tasdik edildikten sonra vakıf belirlenen faaliyetlerine başlardı (Ünal, 1998: 230).

2. PARA VAKIFLARININ TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Para vakıfları, sermayelerinin bir kısmı veya tamamı nakdi varlıklardan oluşan finans kurumlarıdır (Bulut ve Kokut, 2017: 169). Vakıf kurucusunun vakfettiği nakit para, faiz mukabilinde işletilirdi. Faizle borç para verme işlemine “*Muâmele-i şer'iyye*”⁵ diğer bir ifadeyle “*Hile-i şer'iyye*” denilmiştir (Ünal, 1998: 232). Vakfın ana sermayesinin çeşitli şekillerde işletilmesi neticesinde elde edilen gelirler, vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda sarf edilmekteydi (Özcan, 2008: 125).

Para vakıflarının Osmanlı Devleti'nden önce var olduğuna dair bir belgeye arşiv kaynaklarında rastlanılmamıştır. Nitekim Sofyalı Bâlî Efendi; “*Hâşâ ki ümmet-i Muhammed'in ulemâsı arasında bir hatâ üç yüz yıl karâr eyleye, ümmet-i Muhammed'in dünyâsına ve âhîretine zararlı emr üç gün karâr eylemez. Tatkîk budur ki biz vakf-ı derâhimi hak bilürüz ve akvâ bilürüz, bunu men' eylemeyi günâh-ı kebâyirden bilürüz, eğer bu ilmimizin ve bu i'tikâdımızın hilâfî zâhir olursa bir delîl-i akvâ ile rüçû' ederiz.*”⁶, Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı mektubunda para

⁵ Muâmele-i şer'iyye: Osmanlı'da toplumun kredi ihtiyacını karşılamak için icat edilen nakit işletme yöntemidir. Detaylı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönem Üsküdar Örneği, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, 54; Bilal Aybakan, Muamele, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt.30, 2020, 317.

⁶ Sofyalı Bâlî Efendi, Padişah'a Mektup, Şeyhülislam Efendi Medresesi, nr.188, v.39a.

vakıflarının Rumeli'nin fethinden itibaren uygulandığını ve üç yüz yıllık bir geçmişi olduğunu ifade etmiştir. Ancak arşiv kaynaklarında bahsi geçen döneme ait herhangi bir vakfın vakfiyesine veya muhasebe kaydına ulaşamamıştır.

Ulaşılan kaynaklara göre, Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk para vakfı 1423 yılında Yağcı Hacı Muslihiddin tarafından Edirne'de kurulmuştur. Vakfın kuruluşu için 10.000 akçe vakfedilmiştir (Bulut ve Korkut, 2016: 2). Bunun yanı sıra Fatih Sultan Mehmet'in Yeniçerilerin et ihtiyacını karşılamak amacıyla 24 bin altını vakfetmesi, Osmanlı padişahları tarafından kurulan ilk para vakfı olarak bilinmektedir (Tabakoğlu, 2009: 243).

Para vakıflarının ortaya çıkması, birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar, yoğun olarak Sultan Süleyman döneminde yaşanmıştır (Dumlu, 2015: 304). Yaşanan bu tartışmalar, bir kesim Osmanlı ulemasının faiz konusundaki hassasiyetlerinden kaynaklanmıştır. Diğer bir kesim ise ekonomik gerekçeleri öne çıkaran bir yaklaşım sergilemişlerdir. Paranın vakıflar vasıtasıyla işletilmesi hususu üzerinde yaşanan münakaşaları aktarmak, çalışmanın asli amacı olmadığı için bu konuya değinilmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin sınırları; XVI. yüzyılın sonlarına doğru Mısır, Arabistan ve Suriye'nin fethedilmesinden sonra genişlemeye başlamıştır. Bu bölgelerde faaliyette bulunan vakıfların denetiminin sağlanabilmesi için 1587'de Haremeyn Evkâf Nezareti kurulmuştur. Vakıfların teşkilatlandırma süreci I. Abdülhamit'in 1774'te Hamidiye Vakıfları'nı kurmasıyla devam etmiştir. 1788 yılına gelindiğinde Hamidiye Vakıfları, III. Mustafa'nın kurduğu Laleli ve II. Mahmut'un kurduğu Mahmudiye vakıflarıyla birleştirilmiştir. Bu birleşmenin neticesinde; Evkaf-ı Hamidiye ve Mülhakatı İdaresi kurulmuştur. Evkaf-ı Hamidiye ve Mülhakatı İdaresi, daha sonra şube haline getirilip Darphane-i Amire Nezareti'ne devredilmiştir. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeniçerilere mensup olanların oluşturduğu Orta Sandığı ile diğer vakıflar birleştirilmiştir. Bu birleşimin sonucunda, 1826'da Evkâf-ı Humâyûn Nezareti kurulmuştur. 1831 yılında ise Şeyhülislamlığa bağlı vakıfların denetlenmesi için Evkaf Müfettişliği kapatılmış ve yerine Evkaf-ı Hümâyun Müfettişliği getirilmiştir (Öztürk, 1995: 67).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Terekat ve Nukûd-u Mevkûfe çatısı altında para vakıfları birimi oluşturulmuştur. Bu dönemde toplanan paralar, devlet hazinesinin açığını kapatmak için bir nevi destekleyici bütçe durumuna dönüştürülmüştür. 1908 yılında Evkaf-ı Hümâyun Nezareti'ne bağlı Nukûd-u Mevkûfe sandıklarında yaklaşık olarak 90.000 Osmanlı lirası bulunduğu; bu paranın işletilmesi için bir yıl içerisinde 11.000'in üzerinde muamele-i şer' iyye yapıldığı bilinmektedir (Çiftçi, 2004: 97).

Vakıf paralarının korunması için senet alınmadan borç verilmemesi, kredilerin rehin karşılığında verilmesi istenmiştir. 1925'te Evkaf Umum Müdürlüğü'nün Bütçe Kanunu'nda borçların muamele-i şer' iyye yoluyla işletilmesi yasaklanmıştır. 1930 yılına gelindiğinde ise Nukûd-u Mevkûfe

Müdürlüğü, Vakıflar Paralar Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür (Öztürk, 1995: 140). Bu dönüşüm, vakıfların banka kurma teşebbüslerine yol açmıştır. Örneğin 1938 yılında Ankara Evkaf Emlak Bankası kurma girişiminde bulunmuş; ancak istenilen netice alınamayınca Vakıf Para İdaresi kurulmuştur. 1954 yılında hükümetin önerisiyle vakıf paraları 50 milyon TL sermaye karşılığında Türkiye Vakıflar Bankası'na devredilmiştir (Öztürk, 1995: 143). Bu bilgilerden hareketle, para vakıflarının Osmanlı Devleti'ne özgü bir finans kurumu olduğu söylenebilir.

3. 1683-1699 OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARININ PARA VAKIFLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1683-1699 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Avusturya savaşlarının İstanbul para vakıfları üzerindeki etkilerini aktarmadan önce savaş dönemlerinde yaşanan sosyoekonomik gelişmeler ele alınmıştır. Akabinde bahsi geçen savaş döneminde Osmanlı Devleti'nde yaşanan mali ve iktisadi durum aktarılmış; nihai olarak yaşanan bu gelişmeler bağlamında savaşların para vakıfları üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur.

3.1. Savaşların İktisadi Etkileri

Savaşlar, ülkelerin iktisadi yapıları üzerinde ciddi etkilere yol açmaktadır. Normal dönemlerde piyasaya arz edilen metallerin büyük kısmı, savaş dönemlerinde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için tahsis edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, halkın ihtiyaç duyduğu temel metaller piyasadan çekilmekte; buna bağlı olarak sivil tüketime ayrılan pay gittikçe azalmaktadır (Karamızrak ve Karaca, 2018: 162).

Savaş dönemlerinde devletlerin öncelikleri değişmekte; ordu ihtiyaçlarını karşılama kaygısı piyasa dengesini kurma düşüncesinin önüne geçmektedir. Arz ve talebin belirlediği piyasa yapısının yerini; devletin yönlendirme ve yaptırımları almaktadır. Savaş dönemlerinde fabrika ve atölye gibi üretim birimlerinin büyük kısmı, askeri ihtiyaçlara tahsis edilmektedir. Bu durum, büyük yerleşim merkezlerinde mal arzında daralmalara ve piyasadaki meta fiyatlarının artmasına neden olmakta; yüksek enflasyon olgusuyla karşı karşıya kalan halkın tedirginliğini arttırmaktadır. Bu tedirginlik ortamı, bir taraftan zorunlu tüketim mallarına olan talep miktarını yükseltirken; diğer taraftan karaborsacılık faaliyetlerinin ortaya çıkmasına ve tüketici kuyruklarının oluşmasına sebep olmaktadır. Savaş dönemlerinde yaşanan yüksek enflasyon, devletin meta fiyatlarına müdahale etmesine yol açmakta; özellikle zorunlu tüketim mallarında fiyat kontrolünü sağlayan narh sisteminin uygulanmasına neden olmaktadır. Ayrıca savaş dönemlerinde devletin savaşın finansmanı için kaynak arayışlarına yöneldiği ve buna bağlı olarak ek vergiler koyma, para basma, devalüasyon gibi yollara başvurduğu görülmektedir. Devletin aldığı bu önlemler, genellikle sivil halkın mal varlıklarının azalmasıyla sonuçlanmaktadır (Bilgin, 2005: 112-113).

3.2. Savaş Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Mali ve İktisadi Durumu

1683-1699 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Avusturya savaşlarının Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanması, Osmanlı'nın mali yapısı ve iktisadi durumu üzerinde ciddi olumsuzluklara yol açmıştır.

1683 yılında alınan ilk yenilgi ve daha sonra gelen askeri başarısızlıklar, devleti mali açıdan zor duruma düşürmüştür. Bu durum, devletin o döneme kadar başvurmadığı parasal kaynaklara yönelmesine neden olmuştur (Bilgin, 2005: 114). Savaşların etkisiyle akçe önemli oranda değer kaybına uğramış, diğer bir ifadeyle devalüasyon meydana gelmiştir. Akçenin sürekli değer kaybetmesi, sadece muhasebe sikkesi olarak işlev görmesine sebep olmuştur (Mantran, 1990: 215).

1689 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti, mangırları piyasaya sürmüş ve iki yıl içinde yaklaşık 600 milyon mangır tedavüle girmiştir (Bilgin, 2005: 114). Ancak bakır paralarla meta alımı sırasında yaşanan tedirginlik ortadan kalkmamıştır. 1687-1691 yılları arasında ise kalp para basıp piyasaya sürme faaliyetleri büyük kazançlar elde etmeyi sağlıyordu. Bu nedenle, Rumeli Bölgesi'nde kalpazanlık faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Nitekim devlet 1691 yılının son çeyreğinde, bakır paraları piyasadan çekmek zorunda kalmıştır. Bu paraların piyasadan çekilmesinde, Avrupa'da sahte olarak basılıp gemilerle Osmanlı piyasasına sürülen kalp mangırların da etkili olduğu bilinmektedir (Sahillioğlu, 1978: 19). Kalp mangırların piyasaya sürülmesi, mangır uygulamasından vazgeçilmesinin en önemli sebebi olmuştur (Pamuk, 2000: 170-171).

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı parasal düzenlemeler, mali duruma çözüm olmamış; hatta devletin ekonomik yapısını daha kötü bir duruma getirmiştir. Bu olumsuz durum, Osmanlı Devleti'ni farklı çözüm arayışlarına yöneltmiştir. Osmanlı Devleti iç hazineden harcama yapmak zorunda kalmış; ancak bu uygulama fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine neden olmuştur. Vakıf gelirlerinin vergilendirilmesi, mansıpların veya makamların rüşvetle dağıtılması, zenginlerin devlete bir kese gümüş verme zorunluluğunun getirilmesi, devlet harcamalarının kısıtlanması, tütün ve kahveden alınan vergilerin arttırılması, yüksek rütbelerde görev yapan yöneticilerin aldıkları ücretlerin vergilendirilmesi gibi farklı tedbirlere de başvurulmuştur (Mantran, 1990: 238-239). Ancak savaşların Osmanlı Devleti açısından yenilgiyle sonuçlanması, bu ekonomik tedbirlerden beklenen sonuçların alınmasını engellemiştir.

3.3. Savaşların Para Vakıflarına Etkileri

Osmanlı-Avusturya savaşlarının hem devletin mali yapısına hem de İstanbul'un iktisadi ve içtimai durumuna etkilerini vakıflar çerçevesinde ele almak mümkündür. Vakıf gelirlerinden artan miktarlar Yedikule'de saklanmakta ve padişah zorunlu olmadıkça Evkaf Hazinesi adı verilen bu paralara dokunamamaktaydı. Ancak XVII. yüzyılın sonlarında savaşların etkisiyle devletin mali açıdan zor duruma düşmesi, Evkaf Hazinesi'ne başvurulmasına yol açmıştır (Mantran, 1990: 161). Bu durum, para vakıflarının devletin mali açıdan sıkıntıya düştüğü dönemlerde hazinenin finansman kaynağı durumuna getirildiğinin göstergesidir.

Klasik finans kurumlarının aksine, olağanüstü dönemlerde para vakıfları toplumsal faydayı dikkate almış ve toplumun nakit para ihtiyacına cevap vermiştir. Askeri zümreden reaya sınıfına kadar her kesimden insanın kredi ihtiyacını karşılayan para vakıfları, devletin mali açıdan zorlandığı

Osmanlı-Avusturya Savaşlarının İstanbul Para Vakıflarına Etkileri (1693-1697)

dönemlerde bile iktisadi faaliyetlerini aksatmadan sürdürmüştür. Osmanlı-Avusturya savaşları döneminde, İstanbul para vakıflarının kredi verdiği mesleki gruplar ve kullanılan kredilerin meblağları sosyal tabakalar bazında Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Vakıfların Kredi İşlemleri (1693-1697)

Reaya Sınıfı	Kişi Sayısı	Kredi Miktarı (Akçe)	Reaya Sınıfı	Kişi Sayısı	Kredi Miktarı (Akçe)
Bakkal	2	40.800	Berber	2	3.300
Tercüman	1	27.600	Attar	2	2.760
Nalbant	3	21.960	Semerci	1	2.400
Ekmekçi	4	17.400	Şerbetçi	1	2.280
Sahhaf	1	12.000	Demirci	1	1.800
Değirmenci	1	10.000	Ketenci	1	1.800
Çömlekçi	1	8.000	Yazıcı	2	1.440
Çoban	3	7.680	Dellal	2	1.380
Hamami	2	6.960	Boyacı	1	1.200
Usta	4	6.540	Aşçıbaşı	1	1.200
Keresteci	2	5.400	İpekçi	1	960
Bağcı	2	5.400	Helvacı	2	900
Deveci	3	4.200	Terlikçi	1	600
Çizmeci	1	4.020	Terzi	1	600
Sarraç	3	3.840	Bıçakçı	1	480
Kasap	1	3.600	Kuşakçı	1	240
Askeri Zümre	Kişi Sayısı	Kredi Miktarı (Akçe)	Diğer Unvanlar	Kişi Sayısı	Kredi Miktarı (Akçe)
Mütevelli	25	589.920	Efendi	152	1.305.680
Çavuş	19	69.480	Hatun/Hanım	151	608.240
İmam	11	19.800	Çelebi	90	556.980
Molla	3	19.080	Ağa	46	532.440
Müezzin	5	18.979	Hacı	46	184.620
Müderris	3	11.600	Beğ	33	195.240
Mir	1	10.800	Beşe	24	72.500
Cabi	5	9.360	Şeyh	6	46.020
Kadı	1	9.000	Seyyid	8	34.560
Kâtip	5	8.200	Halife	4	15.480
Nazır	1	3.600	Derviş	1	3.000
Muallim	2	3.600	Papaz	1	2.400
Yeniçeri	2	3.000	Hafız	2	1.260
Çorbacısı					
Mimar	1	1.200	Softa	1	660
Çuhadar	1	360	Sadece İsim	195	1.076.260

Kaynak: İMŞSA, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi 26/20

Elde edilen verilere göre, vakıfların askeri zümreye mensup 85 kişiye toplam 777.979 akçe; reaya sınıfına mensup 55 kişiye toplam 208.740 akçe kredi vermiştir. Bunun yanı sıra mensup olduğu sınıf tespit edilemeyen 760 kişiye toplam 4.635.340 akçe kredi verilmiştir. Bu verilerden hareketle, vakıflardan %78,85 oranıyla en çok krediyi askeri zümreye mensup kişilerin aldığı, bu oranın reaya sınıfına mensup kişilerde %21,15 olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, para vakıflarından kredi alanların sosyal tabakalaşma açısından askeri zümrenin reaya sınıfına nispeten yaklaşık %27 daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca “Diğer unvanlar” sınıfına dahil edilen kişilerin ekseriyetinin

de askeri zümreye yakın meslek grupları olduğu göz önümde bulundurulduğunda, askeri zümrenin kredi kullanma eğiliminin daha çok yüksek olduğu söylenebilir.

Savaş döneminde İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren para vakıfları, toplumun sadece nakit finansman ihtiyacını karşılamamış; aynı zamanda içtimai nitelikteki pek çok hizmeti de ifa etmiştir. Bu çerçevede, vakıfların sosyal yardım kapsamında gerçekleştirdikleri hizmetler ve bu hizmetler için yaptıkları harcamalar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Vakıfların İçtimai Hizmetleri (1693-1697)

İçtimai Hizmetler	Vakıf Sayısı	Toplam Ücret (Akçe)
Talebe (Öğrenci bursu)	6	22.770
Taamiye	8	14.190
Ordu-yu hümayun	2	9.000
Kisve baha-i fukara	1	3.000
Berâ-yı kesân horan mahalle-i evkaf	1	2.880
Berâ-yı mevlüdü'n-nebî mahalle-i islam	1	1.280
Baha-i urba-i muallim	1	270
(Zevâid-horân ve Müşrûta)	28	101.756

Kaynak: İMŞSA, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi 26/20

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde, 48 vakfın sosyal yardım kapsamında 155.146 akçe harcama yaptığı anlaşılmaktadır. Vakıfların savaş döneminde sefere katılan orduya yardım etmelerinin yanı sıra; öğrenci bursu, yoksullara yemek dağıtımı ve elbise yardımı, öğretmenlere giyim desteği ve dini hizmet yardımları gibi içtimai giderleri karşıladıkları görülmektedir. Vakıflar, bu hizmetleri kendi nakit sermayelerinden finanse etmişlerdir.

Vakıfların çoğunlukla savaşlardan dolayı yaptıkları askeri amaçlı yardımlara “ordu-yu hümayun” denilmiştir. Bu gider kalemi devlete yapılan istisnai yardım statüsünde olduğu için içtimai hizmetler sınıfında değerlendirilmiştir. Vakıfların muhasebe kayıtlarındaki bilgiler incelendiğinde hem vakıf kurucularının esnaf olması hem de Osmanlı-Avusturya savaşları dönemi olması, giderlerin orducu esnafı adına yapılan harcamalar olduğu ihtimalini yükseltmektedir. Nitekim bazı meslek grupları, ordu sefere gittiği zaman katılmakla yükümlüydü. Muhtemelen orducu esnafından sefere gitmeyenler, gidenlere veya orduya bir bedel ödüyordu. Vakıflar ise bu bedeli ödeyerek esnafın yükünü hafifletmiştir.⁷

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Bülent Çelik, Osmanlı Seferleri'nde Orducu Esnafı'nın Fonksiyonları, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt.3, sa.1, 2018, 136-147.

Osmanlı-Avusturya Savaşlarının İstanbul Para Vakıflarına Etkileri (1693-1697)

1693-1697 savaş yılları ile 1633-1680 savaş öncesi dönemde İstanbul'da faaliyette bulunan 76 para vakfının muhasebe kayıtlarındaki mali hareketler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Vakıfların Mali Hareketleri

Mali Hareketler	1633-1680 Yılları (Akçe)	1693-1697 Yılları (Akçe)
Nakit Sermaye	11.117.172	10.516.461
Toplam Gelir	1.529.940	1.522.126
Toplam Gider	1.402.289	1.521.549
Net Kâr	127.651	577
Net Kâr Marjı Oranı	% 8	% 1
Kârlılık Oranı	% 9	% 1
Nakit Sermaye Kârlılık Oranı	% 1	% 1

Kaynak: İMŞSA, Evkaf Muhasebeciliği mahkemesi 26/1, 26/20 vakıf muhasebe defterleri ile H. Hüsnü Koyunoğlu, Sosyal Politika Açısından Vakıflar: XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği, s.312-313'teki Tablo 4'ten derlenmiştir.

Elde edilen verilerden hareketle; 1693-1697 yılları arasında İstanbul'da faaliyette bulunan vakıfların nakit sermayelerinin, 1633-1680 yılları arasında İstanbul'da faaliyet gösteren vakıflara nispeten %5,4 oranında azalmıştır. Aynı dönemde, vakıfların toplam gelirleri %1 oranında azalırken; toplam giderleri %7,8 oranında artmıştır. Vakıfların net kârı ise %99,5 oranında azalmıştır. Bu olumsuz durum, vakıfların kârlılık durumlarına da yansımıştır. 1633-1680 yılları arasında vakıfların kâr marjı %8, gelir-gider kârlılık oranı %9 ve nakit sermaye kârlılık oranı %1 iken; 1693-1697 döneminde bu oranların tümü %1'lere düşmüştür. Bu veriler, savaş döneminde faaliyette bulunan vakıfların net kâr ve kârlılık oranında düşüşler olmasına rağmen; bütçe dengelerini koruduklarını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Türk-İslam medeniyetinden Osmanlı Devleti'ne miras kalan vakıf sistemi; devletin büyümesine paralel olarak gelişerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Vakıfların başarılı bir şekilde sürdürülmesinin neticesinde, para vakıfları ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve içtimai hayatının pek çok alanında varlıklarını koruyarak önemli katkılar sağlamışlardır.

Bu çalışmada;1693-1697 savaş yılları ile 1633-1680 savaş öncesi dönemlerde İstanbul'da faaliyette bulunan para vakıflarının muhasebe kayıtları incelenmiş olup birtakım tespitlere ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular, savaşların para vakıfları üzerinde menfi etkileri olmakla birlikte; bu etkilerin vakıfların faaliyetlerini sona erdirecek düzeyde olmadığını göstermektedir.

Savaş döneminde para vakıflarının mali dengelerinde daralma ve kârlılık oranlarında nispi düşüşler olmasına rağmen; bütçe dengelerini koruyarak iktisadi faaliyetlerini aksatmadan sürdürebildikleri tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra vakıfların savaş yıllarında yaptıkları harcamaların arttığı görülmekte; ancak bu artışların savaş döneminde ortaya çıkan enflasyon olgusunun yol açtığı fiyat artışlarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Muhasebe kayıtlarından elde edilen sonuçlara göre, savaş dönemlerinde, vakıfların askeri zümreden reaya sınıfına kadar toplumun her tabakasından kişilere kredi verdikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, vakıflardan alınan kredilerin kesin olmamakla birlikte; tüketim amaçlı kullanılan krediler olduğu söylenilebilir. Para vakıfları, verdikleri kredilerle sermaye akışını arttırarak ekonomik canlılığın sürdürülmesinde etkin bir rol oynamıştır. Vakıfların finansal faaliyetlerinin yanı sıra; içtimai hizmet ve yardımlarını sürdürmeleri savaş koşullarının İstanbul halkı ve esnafı üzerinde yarattığı sıkıntıları bir nebze hafifletmiştir. Vakıflar, sefere katılacak ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik doğrudan ve dolaylı maddi destekler de sağlamışlardır.

Para vakıflarının savaş koşullarında bile finansal faaliyetlerini sürdürmelerinin yanı sıra pek çok içtimai hizmeti de finanse etmeleri, Osmanlı ekonomik yapısı içerisinde vakıf müessesesinin köklü ve sağlam temellere dayandığını göstermektedir. Ayrıca vakıfların sundukları iktisadi ve içtimai hizmetler, savaş koşullarının da etkisiyle ortaya çıkabilecek toplumsal kargaşaları ve kaotik durumları önlediği düşünülebilir. Bu çerçevede, Osmanlı vakıf sisteminin kapsamlı bir şekilde incelenerek günümüz toplum yapısına uyarlanması; gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadele gibi hususlarda önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyim.

KAYNAKÇA

- Aybakan, B., (2020). Muamele. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt.30, 17.
- Bayartan, M., (2000). Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, cilt.10, sa.1, 160-161.
- Bilgin, A., (2005). Osmanlı-Avusturya Savaşları Sırasında İstanbul Piyasası (1693-1697). *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sa.17, 112-114.
- Bulut, M., & Korkut, C., (2016). Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri. *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi*, cilt.2, sa.1, 2.
- Bulut, M., & Korkut, C., (2017). XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması. *Adam Akademi*, cilt.7, sa.2, 169.
- Çelik, B., (2018). Osmanlı Seferleri'nde Orducu Esnafı'nın Fonksiyonları. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt.3 ,sa.1, 136-147.
- Çitçi, C., (2004). 18.Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt. 23, sa.36, 97.
- Dumlu, E., (2015). XVI. Yüzyılda Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd,İbn Kemal- Çivizâde, Birgivî). *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, cilt.0, sa.44, 304.
- Günay, H. M., (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt.42, 475-479.

- Halaçoğlu, Y., (1984). Osmanlılarda Vakıf Müessesesi. *Vakıf Haftası Dergisi*, cilt.1, 98.
- İstanbul Kadı Sicilleri 47. Evkaf Muhasebesi 1 Numaralı Sicil (H. 1042-1044 / M. 1632- 1635), haz. Abdullah Sivridağ. İstanbul: Kültür AŞ., 2019; 3-a,4-a,9-a,13-b,14-a,14-b,16a-2,19-a,21-a,21b-1,21b-2,22a-1,22a-2,24-b,25-b,29-b,36-b,36b-2,40-a,41-b,42-a,45-b,46-a,46-b,47a-1,48-b,49-b,50-a,52a-1,53-b,54a-1,54b-1,55a-1,56a-2,56b-1,57b-1,58-a,60-a,65-a,66a-1,66b-1,67b,69a-1,69-b,70-a,71-b,73-a,74-a,76-b,77a-1,79b-2,80a-2,81-a,133-a,133-b,136-b.
- İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi (İMŞSA) Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi 26/20 Numaralı Vakıf Muhasebe Defteri.
- Karamızrak, B., & Karaca, C., (2018). Savaşların Ekonomi Üzerindeki Etkileri. *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, 162.
- Kayahan, C., & Görkaç, İ., (2009). Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı olarak Para Vakıflarının Kullanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, sa.44, 214.
- Koyunoğlu, H. Hüseyin., (2002). Sosyal Politika Açısından Vakıflar: XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 312-313
- Kurt, İ., (2015). *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mantran, R., (1990). *17. Yüzyıl Yarisında İstanbul Kurumsal,İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi* (cilt 1). (M. A. Kılıçbay, & E. Özcan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özcan, T., (2003). *Osmanlı Para Vakıfları:Kanuni Dönem Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Öztürk, N., (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pamuk, Ş., (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sahillioğlu, H., (1978). Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750). *ODTÜ Gelişme Dergisi (Özel Sayı)*, 19.
- Tabakoğlu, A., (2009). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Türkoğlu, İ., (2013). Osmanlı Devleti'nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt.18 ,sa.2, 188-189.
- Ünal, M. A., (1998). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Kardelen Kitapevi.
- Yasin Akyıldız, & Abay, A. R., (2017). Vakıf Müessesesinin Gelişimi ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt.17, sa.15, 143-144.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt.42, 479.